

SHARQDA UYG'ONISH DAVRINING AHAMIYATI

Muradova Tursinoy Tolibjonovna
Namangan shaxar 2-son politexnikumi
Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharqda uyg'onish davri va uning ahamiyatiga oid qarashlar bayon etilgan. Ma'lumki, milliy davlatchiligimiz tarixida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan davr-Uyg'onish davridir. Bu davr IX-XII asrlarga to'g'ri kelib, qadimiy madaniyat o'chog'i bo'lgan Markaziy Osiyoning qulay geografik joylashuvi, tabiati, iqlimi mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning avvalroq boshlanishini ta'minladi va Sharq bilan Farb, Mesopotamiya, Eron, Misr, keyinchalik Yunoniston va Rimni Xitoy va Hindiston bilan bog'lovchi, turli xalqlar madaniyatining chatishuvini ta'minlovchi halqa vazifasini o'tadi. Maqolada ayni shu jihatlariga oid tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sivilizatsiya, Markaziy Osiyo, ilm-fan rivoji, uyg'onish davri, Abu Rayhon Beruniy, Xorazmiy, Forobiy, Ma'mun akademiyasi.

Milliy davlatchiligimiz tarixida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan davr-Uyg'onish davridir (IX-XII asrlar). Ma'lumki, qadimiy madaniyat o'chog'i bo'lgan Markaziy Osiyoning qulay geografik joylashuvi, tabiati, iqlimi mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning avvalroq boshlanishini ta'minladi va Sharq bilan Farb, Mesopotamiya, Eron, Misr, keyinchalik Yunoniston va Rimni Xitoy va Hindiston bilan bog'lovchi, turli xalqlar madaniyatining chatishuvini ta'minlovchi halqa vazifasini o'tadi. Movarounnahrda mustaqil davlatlarning tashkil topishi ularda siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va madaniy hayotning ravnaqiga katta ta'sir ko'rsata boshladi. Buxoro, Samarqand, Urganch va Marv kabi shaharlar ilm-fan va madaniyat markazlari sifatida shakllanib, rivojlana boshladi. Damashq, Qohira, Bag'dod, Kufa, Basra va boshqa shu singari katta shaharlarda Markaziy Osiyodan borib fan, madaniyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shgan avlod-ajdodlarimiz bu davrga kelib ko'paya bordi.

IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda faoliyat ko'rsatgan markazlashgan davlatlarda yaratilgan siyosiy hamjihatlik, iqtisodiy-ma'naviy ehtiyojlar, shuningdek Buyuk Ipak yo'li orqali xorijiy mamlakatlar bilan savdoiqtisodiy va madaniy aloqalarning keng rivojlanishi o'lkamizda qurilish, me'morchilik, adabiyot va san'at, hunarmandchilik, ilm-fan va dinning rivojlanishiga qulay shart-sharoit yaratdi. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda fan, madaniyat va diniy ilmlar yuqori darajaga erishdi va olamshumul tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davrga kelib arab, fors, turkiy va uyg'ur tillarida nodir ilmiy asarlar yozgan mashhur olimlar yetishib chiqdilar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850-yillar) qadimgi Xorazm diyorida tug'ilib, voyaga yetadi. Al-Xorazmiy

yoshlik chogʻidan boshlab aniq va tabiiy fanlarni oʻrganishga qiziqadi, arab, fors, hind va yunon tillarini egalladi, bu tillarda yozilgan kitoblarni qunt bilan oʻqib, mutolaa qildi. U dastlabki taʼlimni xususiy muallimlardan oldi va soʻngra oʻsha davrning yirik maʼrifat markazlaridan biri boʻlgan Marv madrasasida oʻqidi. Xalifa Xorun ar-Rashidning oʻgʻli Maʼmun xalifalik taxtiga oʻtirgach (813-yil) u Muhammad Muso al-Xorazmiyni oʻzi bilan birga Bagʻdodga olib ketadi va u yerda tashkil etilgan «Bayt ul-Hikma»ga boshliq etib tayinladi. Bagʻdodda u Suriya, Iroq, Eron, Xuroson va Movarounnahr olimlari bilan ijod qiladi. Xorazmiy matematika, geometriya, astronomiya, geografiya, tarix ilmi va boshqa fanlar sohasida barkamol ijod qilgan. Uning «Al Jabr val muqobala» («Tenglamalar va qarshilantirish»), «Hisob al-Hind» («Hind hisobi»), «Kitab surat al-Arz» («Yer surati haqida kitob»), «Kitab at-Tarix» («Tarix kitobi»), «Kitab al-Amal Bil Usturlabat» («Usturlob bilan ishlash haqida kitob») kabi asarlari olimga jahonshumul shuhrat keltirdi. Xorazmiy yaratgan 20 tadan ortiq asardan bizning davrimizgacha faqat 10 tasigina yetib kelgan. Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad Farobiy 873-yilda Forob (Oʻror) yaqinidagi Vasij shaharchasida tugʻilgan va 951-yilda Damashqda vafot etgan.

Farobiy Markaziy Osiyoning yirik qomusiy olimlaridan biri, Sharq uygʻonish davrining eng koʻzga koʻringan arbobi, Sharq falsafasining otasi hisoblanadi. Farobiy avval Forob, Buxoro va Samarqandda bilim oldi va turli tillarni oʻrgandi. Bagʻdodga kelgach, fanning turli sohalari boʻyicha bilimlarini chuqurlashtirishda davom etdi. U ilmiy darajasini oshirgach, fanning deyarli barcha sohalarini egallab, 160 dan ortiq asar yozdi. Forobiyning riyoziyot, falakiyot, tabobat, musiqa, falsafa, tilshunoslik va adabiyotga oid asarlari butun olamga mashhur boʻldi. U yozgan «Aristotelning «Metafizika» asari maqsadlari haqida», «Tirik mavjudot aʼzolari haqida», «Musiqa kitobi», «Baht-saodatga erishuv haqida», «Siyosat al Madaniya» («Shaharlar ustida siyosat yurgizish»), «Fozil odamlar shahri», «Masalalar mohiyati», «Qonunlar haqida kitob», «Tafakkur yurgizish mazmuni haqida», «Mantiqqa kirish haqida kitob», «Falsafaning mohiyati haqida kitob» va boshqa asarlari buyuk olimning ilm va dunyoqarash doirasining beqiyos darajada kengligi va chuqurligidan dalolat beradi. Farobiy «Al-muallim as-Soniy – «Ikkinchi muallim», «Sharq Aristoteli» degan muʼtabar unvonga sazovor boʻldi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048-y.) oʻz zamonasining Xulosa qiladigan boʻlsak, ajdodlarimiz qoldirgan buyuk merosni, IXXII asrlarda mamlakatimiz hududida yuz bergan chuqur ijobiy oʻzgarishlar, ilm-fan, madaniyatni rivojlanishini oʻrganar ekanmiz, ularning yaratilishida oʻzlarining buyuk hissalarini qoʻshgan buyuk allomalar, olimu fuzalolarning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida tutgan oʻrinlarini alohida taʼkidlashimiz kerak. Bularning hammasi mustaqil Oʻzbekistonda yosh avlodni milliy gʻoya, milliy mafkura, Vatanga muhabbat, sadoqat, gʻurur ruhida tarbiyalashda katta rol oʻynaydi.

Xulosa o'rnida aytish joizki, Uyg'onish davrida Bag'dod shahri Sharqning ilm-fan markazi sifatida olamga tanildi, chunki IX asrda bu yerda «Bayt ul-hikma» («Donishmandlar uyi») –Sharqning fanlar akademiyasi tashkil etildi. Bunga monand holda X asr oxirlarida Xorazmda ham xalifa Ma'mun davrida (995-997 yillar) «Donishmandlar uyi» – «Bayt ul-Hikma» – «Ma'mun Akademiyasi» (Xorazm akademiyasi) tashkil topdi. «Ma'mun Akademiyasi»da yaratilgan shart-sharoitdan Abu Rayhon Beruniy, Ibn-Sino, Abu Sahl Masihiy, Abulxayr Hammor, Nasr Iroq, Ibn Miskavayh kabi buyuk daholar bahramand bo'lib, ilmu ijod bilan shug'ullanganlar. Xivaning 2500 yilligi nishonlangan 1997 yilda Xorazmda Ma'mun Akademiyasi qaytadan tiklandi. –«Bundan ming yil muqaddam odamzod tarixidagi ilk Akademiyalardan bo'lmish – Ma'mun Akademiyasi Xorazm zaminida tashkil topgani bilan har qancha faxrlansak arziydi Xorazm va Xiva zaminida yashagan Pahlavon Mahmud, Sulton Vays, Nosiriddin Rabg'uziy, Sulaymon Baqirg'oniy, Bahouddin Valad va uning buyuk farzandi Jaloliddin Rumi, Abulqosim kabilarning merosi o'rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. –T., 1994.
2. Sagdullaev A. O'zbekiston tarixi. –T., 1997.
3. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. –T., 1998.
4. Umarzoda M. Avesto" sirlari. // Jahon adabiyoti, –№4. –T., 1997.
5. Xodjaniyazov G'. Qadimgi Xorazm mudofaa inshootlari. – T.:O'zbekiston, 2007.
6. Shaniyazov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. –T., 2001.
7. Yaxshiev L. Shimoliy Tohariston. // Avtoreferat. –T., 2003.
8. G'ulomov Ya. Qadimgi madaniyatimizning izlaridan. –T., 1960.